

IN MEMORIAM

Mr Dragan Radulović

Kao da je trebalo da prođe četiri meseca da se saberemo od šoka koji je izazvala Draganova smrt, da se na dostojan način oprostimo od njega.

Pokušaćemo da podsetimo na to ko je bio Dragan Radulović, šta je sve u svom životu uradio za nas, za socijalnu patologiju, za sociologiju kao nauku, za studente Filozofskog i drugih fakulteta i društvo u celini.

Mr Dragan Radulović rođen je 5. marta 1955. godine u Beogradu, gde je 1978. završio Pravni fakultet (sa srednjom ocenom 8,27), a 1981. i Filozofski fakultet - smer sociologiju (sa srednjom ocenom 9,65).

Poslediplomske studije apsolvirao je na Pravnom fakultetu u Beogradu, a 1986. odbranio magistarski rad pod naslovom »Obeležja prostitucije kao društvene devijacije u savremenom jugoslovenskom društvu«. Bio je pri kraju izrade doktorske disertacije pod naslovom »Društvena kontrola droga - preispitivanje prohibitivnog sistema«, koju je inače radio na Filozofskom fakultetu, temeljno i potpuno samostalno.

Godinu 1988. proveo je kao stipendista norveške vlade na Univerzitetu u Oslu, a 1996. kao stipendista vlade SAD mesec dana na studijskom boravku u više mesta SAD, proučavajući problem društvene kontrole droga u praksi drugih društava. Svoje poslednje dane proživio je upravo boraveći u Americi, tačnije, uzevši aktivnog učešća na međunarodnom skupu o pitanju bezbednosti u Čikagu, gde je njegovo izlaganje, po rečima učesnika, bilo među najzapaženijim.

Na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu radio je od 1980. i to od kada je izabran u zvanje asistenta-pripravnika na predmetu Socijalna patologija, na delu predmeta Sociologija kriminala, na kojem je 1984. izabran, a docnije reizabiran, i u zvanje asistenta.

Na Višoj školi za sportske trenere u Beogradu poslednje dve godine predavao je predmet Sociologija sporta, a poznavao ovog njegovog posla kažu da je bio jedan od najomiljenijih profesora.

Dragan Radulović bio je više nego uspešan predavač i na Filozofskom fakultetu. Živog duha, polemičar po vokaciji, bistrog uma i bogatog jezika, plenio je sagovornike i slušaoce. Zbog dinamičnosti, otvorenosti i smelosti da kaže ili saopšti istinu, svakom i u svakoj prilici, Socijalna patologija je bila jedan od najcenjenijih predmeta na Odeljenju za sociologiju. Tome je svakako doprineo i uspeh seminara kojima je on umeo da udahne životnost i konstruktivnu kritičnost, da ih osavremeni a ne udalji od klasičnih saznanja iz sociologije. Uz sve to osvežavao je nastavu izvođenjem vežbi, tj. terenskim posetama odgovarajućim ustanovama društvene kontrole kriminala i maloletničkog prestupništva, negujući opšte-prihvaćen, predavački stil na ovom predmetu, demonstraciju sadržaja studija.

Njegovo poznavanje, odnosno praćenje literature, kako domaće tako i strane, i naročito na engleskom jeziku, ne samo iz socijalne patologije i graničnih socioloških disciplina nego i iz celokupne sociologije, bilo je fascinantno. To su uočili i umeli da

cene i kolege i studenti. Dragan je, naime, govorio engleski, francuski, italijanski i ruski jezik, a koristio se i norveškim i bugarskim.

Draganov rad na društvenoj sceni bio je takođe više nego zapažen i visoko vrednovan. U brojnim intervjuima datim novinama, časopisima ili na TV kanalima, predstavljao je struku, kako opštu sociologiju, tako i posebne socijalne probleme, na najbolji mogući način, razumljiv za široku publiku, a bez redukcija ili simplifikacija teme o kojoj je govorio.

Nekoliko godina uspešno se bavio politikom. Ako se kaže da je bio jedan od osnivača Demokratske stranke, a još više Demokratske stranke Srbije, kao i DEPOS-a, i da je radio u najužim rukovodstvima ovih stranaka, malo će se reći o ovoj njegovoj društvenoj aktivnosti, o kojoj su uostalom drugi pozvani da kažu više i sadržajnije. U okviru političkog rada bio je jedno vreme i narodni poslanik u Skupštini Srbije.

Dragan Radulović je bio dugo godina urednik u časopisima *Gledišta* i *Istraživač*.

Tokom 1990. i 1991. vršio je dužnost potpredsednika Sociološkog društva Srbije, a bio je više godina predsednik Sekcije za devijacije Jugoslovenskog udruženja za sociologiju.

Ono što ovom prilikom treba istaći jeste njegov naučni doprinos sociologiji, koji je bio zapažen, od njegovog dolaska na Filozofski fakultet 1980. godine sve do poslednjih dana njegovog života.

Dragan je 1986. objavio knjigu pod naslovom *Prostitucija u Jugoslaviji*, sa 212 strana i 386 jedinica literature na našem i stranim jezicima. Ova knjiga je bila i ostala do sada najkompletnije sociološko delo o fenomenu prostitucije u nas. U njoj je, pored definisanja pojma (u čemu je Dragan dao doprinos prepoznajući u određivanju

prostitucije i odrednicu »posedovanja profesionalnog znanja prostitutki«), dao i istorijsko-sociološki osvrt na izučavanje prostitucije u SFR Jugoslaviji. Detaljno je prikazao i analizirao glavne oblike ovog socijalno-patološkog fenomena: uličnu prostituciju, tzv. prostituciju srednjeg nivoa i »devojke na poziv«, tj. prostituciju visokog nivoa. Analizirao je ovaj fenomen neraskidivo povezan sa društvenim položajem žene kao pola i roda, unutar patrijarhalnog oblika društvene organizacije i kapitalističkih ekonomskih odnosa. Dragan je zaključio da njeno osnovno poreklo leži u društvenim nejednakostima, posebno u onima koje se tiču položaja žena. Nije zatim izostalo ni šire teorijsko promišljanje prostitucije, prvo unutar pozitivističke teorijske paradigme, zatim u okviru analize ove pojave kao tzv. žigosanog društvenog fenomena, i na kraju u okviru javnog govora o prostituciji. Zaključno poglavlje ove knjige tiče se društvene kontrole prostitucije tj. mogućnosti njenog pravnog regulisanja i rehabilitacije uglavnom preko postojećih centara za socijalni rad. Cilj prevencije i rehabilitacije ovog fenomena je, ističe Dragan, da se žene zaštite od štetnih uticaja sredine, da se pojača moralna i materijalna briga o njima, i da se prostitutkama pruži šansa usvajanja novog stila života koji uključuje želju za nalaženjem novog zaposlenja i stvaranjem drugačijeg kruga prijatelja i poznanika, u čemu određeno mesto zauzimaju kako udruženja prostitutki, tako i organizacije pružanja pomoći ovoj grupi žena.

Sledeće značajno delo Dragana Radulovića jeste njegov prilog u knjizi R. Petrović, P. Opalić i D. Radulović, *Samoubistva u Jugoslaviji*, u kojoj je on koautor - reč je o tekstu »Društvena obeležja samoubistva«. U njemu je na 60 strana detaljno izložio samoubistvo kao socijalni

fenomen, tačnije sve relevantne aspekte socioloških teorija o samoubistvu. Razumljivo, najpre je izložio Dirkemovu sociologiju samoubistva, kao nastavak tradicije moralne statistike, istakavši zavisnost stope samoubistva od dva važna socijalna činioca, stepena društvene integracije i stupnja društvene regulacije. U istom radu nisu zaobiđeni ni kritički osvrti na druge socijalne teorije o samoubistvu, Meningerovu, oslonjenu na psihoanalizu, Holbahovu, oslonjenu na Dirkema, potom teoriju Henrija i Šorta, te na ekološku školu i teorije društvene dezorganizacije. U poglavlju »O društvenoj suštini samoubistva« piše o suicidu kao individualnom problemu sa društvenim uzrocima i posledicama, ali i o društveno-istorijskim, etno-kulturnim činiocima, kao i o individualnom faktoru samoubistva u delima niza sociologa suicidologa.

Sledeće područje sociologije devijacija kojem je Dragan posvetio naročito pažnju jesu radovi o zavisnosti od droga i njihova društvena kontrola. S tim u vezi je njegov studiozni, još neobjavljen tekst »Pristup proučavanju društvene kontrole droga«, kojeg čini 70 gusto kucanih stranica sa 275 jedinica literature, pretežno na stranim odnosno na engleskom jeziku. U ovom radu kompetentno, informativno i kritički izlaže društvene aspekte upotrebe droga kao jedan od najupečatljivijih socijalnih problema gotovo svih savremenih društava. Posle iscrpnog istorijskog osvrta na korišćenje droga, koji se završava zaključkom o planetarnoj desakralizaciji i profanizaciji droga, autor kritički preispituje dosadašnje prohibitivne mere u rešavanju ovog pitanja. Zatim se bavi preciznim istorijskim, lingvističkim i sociološkim određenjima ovog problema, a onda sledi rasprava o prioritetima društvene kontrole, posebno u svetlu individualnih prava i odgovornosti

čoveka. Ceo problem osvetljen je i u kontekstu javnog mnjenja, naročito kao pitanje tzv. poželjnih i nepoželjnih droga. Analiza ideološkog diskursa o drogama, a u okviru njega tretiranje droga kao tzv. idealnog neprijatelja, odnosno taktike stvaranja tzv. moralne panike, spadaju u briljantne delove ovog rada. Dragan zaključuje da sve društvene nauke, a naročito socijalna patologija, treba stalno da preispituju vlastiti jezik, a naročito onaj o drogama koji uključuje analizu slenga zavisnika, kao i ulogu jezika u ilegalnim aktivnostima vezanim za droge. Nije izostao ni pravni tj. zakonski kritički osvrt na problem kontrole droga, a ceo tekst se završava iscrpnom klasifikacijom droga u svim dimenzijama, istorijskoj, socijalnoj, kolokvijalnoj, pravnoj i kliničkoj.

Pored ova tri značajna dela, Dragan je objavio 34 naučna i stručna rada. Vrlo verovatno je da su neki, pored pomenutih, ostali u rukopisu još skriveni od javnosti. Reč je pretežno o objavljenim naučnim raspravama u stručnim i naučnim časopisima, na internetu, uključujući i predgovore za knjige iz ove oblasti.

Rad »Pitanje marihuane« pisan je kao predgovor za knjigu Denis i Ben, *Trava*, 1991, potom sledi predgovor za knjigu Emila Dirkema *Samoubistvo - sociološka studija*, a sa podnaslovom »Sociologija samoubistva E. Dirkema«. U ovom poslednjem radu Dirkemovo delo je stavljeno u širi kontekst istraživanja samoubistva. Ukazano je na sve elemente Dirkemove sociološke teorije samoubistva u odnosu na kategorije ovog klasika sociološke nauke: egoizam, altruizam i anomiju. Uočeno je ključno mesto razumevanja veze između suicidalnih fenomena i pojma društvene integracije.

Pored sadržaja vezanih za teorijske pristupe samoubistvima, prostituciji i

društvenoj kontroli droga, D. Radulović je analizirao i ostale fenomene ili probleme, više ili manje granične sa sociologijom devijacija. To je očigledno u radovima »Industrijalizacija i urbanizacija kao uzrok kriminala - kritika teorije društvene dezorganizacije« (1983), »Sociologija i proučavanje društvenih devijacija« (1985), zatim članak »Rađanje moderne porodice« (1988), potom »Ustoličenje sociologije« (1992), kao i prilog »Etničke manjine i građanski rat u Jugoslaviji«, saopšten na Konferenciji za nacionalna pitanja Istočne Evrope 1993. u Krakovu, odnosno Budimpešti.

U njegovom naučnom opusu dominira oblast kritičke reakcije društva na socijalne devijacije. Jedan od prvih radova te vrste je »Etiketiranje devijantnih žena« (1985), zatim rasprava »AIDS i društvena kontrola droga«, objavljen u zborniku radova IKSU (1992). U ovom poslednjem je izložena slojevita i teško vidljiva kontrola zavisnika od droge, usko vezana za problem društvene segregacije i odbacivanja obolelih od SIDA-e. Teorijski kompendijum ove problematike Dragan je pružio u članku pod naslovom »Društvena kontrola kao temelj društvenog poretka« (1995). U njemu je pokazao da u temelju svake društvene kontrole stoji zapravo društveni poredak sa svojim pojavnim oblicima kao što su običaji, pravo, norme, javno mišljenje, kolektivno ponašanje, moda i sl.

U radu na engleskom jeziku »Kontrola droga u postkomunističkim zemljama«, objavljenom u Vašingtonu u zborniku *Drug Control - Education and Prevention*, a posle, u proširenoj verziji iste godine (1993) i u časopisu *Sociologija*, iznosi vrlo originalna zapažanja o ovom socijalnom problemu. Naime, u prvom od tri dela rada piše o procesu tranzicije koji je doveo do prave provale niza socijalnih problema. U drugom

delu rada analizira kontrolu droga u SRJ, a posebno u vezi sa organizovanim kriminalom u drugim zemljama, Rumuniji, Poljskoj, Rusiji i Bugarskoj. U trećem delu rada ukazuje na slabosti politike kontrole droga u navedenim zemljama, naročito one u Rusiji i Bugarskoj, gde se ova pojava javila eruptivno i izazvala reakciju uvođenja ograničene prohibicije alkohola, što je opet pogodovalo širenju organizovanog kriminala u ovim zemljama.

Slična tema obrađena je u radu »Problemi zavisnosti od droga u jugoslovenskom društvu« (takođe na engleskom jeziku), koji je usmeno izlagao 1996, na Konferenciji o drogama u Sofiji, a 1998. objavio u zborniku na istu temu. U radu je podvučen stav da zavisnost od droge kod nas postoji već tri decenije, a da je zaoštren posle 1990. godine zbog sveopšte društvene krize, kada dolazi do gotovo pandemijskog širenja upotrebe psihoaktivnih supstanci (duvana, sedativa, alkohola, kanabisa, sintetičkih droga i heroina), posebno među mladima.

Rad »Govorni teror«, objavljen na francuskom jeziku 2000. na veb sajtu posebno je zanimljiv, jer bi se pomislilo, na prvi pogled, da je reč o opisu proizvođenja tzv. moralne panike vezane za drogu, ali je reč o analizi političkog govora tadašnjeg (i drugih) režima na temu »terorizam«.

Sledi grupa radova koji se bave analizom određenih fenomena i oblika zavisnosti. Pored ranije pomenutog rada pod naslovom »Pitanje marihuane«, tu je i teorijska rasprava »Upotreba droga - konstrukcija socijalnog problema«, u kojem je na istorijskim primerima (opijumski ratovi sa Kinom, Građanski rat u SAD, Francusko-pruski rat i Prvi svetski rat) pokazao kako istorijske okolnosti (tj. ratovi) odlučujuće utiču na širenje droga. Pri tom Dragan podseća i na doprinose analizi ovog pitanja

antropoloških istraživanja u tradicionalnim društvima, na ulogu religije, običaja i umetnosti u širenju droga, a posebno na tzv. »retoriku zla«, koja je postala sveopšti okvir ideološkog govora o drogi u industrijskim društvima.

Nekoliko radova Dragana Radulovića se tiču jedne od najozbiljnijih droga današnjice - heroina. Prvo, tu je članak »Istorijat upotrebe heroina u Beogradu« (2000), kao i tekst »Heroin u Beogradu« (1999), postavljen na sajtu, jednom od najposećenijih tokom 2000. g.

Pod istim naslovom Dragan je snimio i dokumentarni film (UNESCO, 2001) u trajanju od 43 minuta. U prvom delu filma istražuje razvoj upotrebe heroina i njegove posledice na porodično, ekonomsko i zdravstveno stanje korisnika. Problem je do 1970. bio isključivo vezan za Beograd, ističe autor, a posle je poprimio epidemijske razmere, sa preuzimanjem karakterističnog neo-folk stila ponašanja u supkulturi zavisnika. Ovo video-istraživanje, putem studije slučaja tri zavisnika od heroina iz Beograda 90-ih godina, obuhvatilo je prikaz svakodnevice, tj. grozničavog traganja zavisnika za drogom, zatim razgovor sa službenikom SUP-a i opis terapije u jednoj državnoj ustanovi, da bi se završio razgovorima o ključnom pitanju, rehabilitaciji zavisnika. Film je »garniran« stručnim komentarima i statističkim podacima, tako da, sve u svemu, predstavlja pionirski rad u sociološkoj analizi ove vrste.

Potrebno je svakako reći da se Dragan ogledao i u radovima namenjenim široj čitalačkoj publici, vezanim za angažovanu sociologiju devijacija. To su prilozi »Zaustavljanje pankera« (NIN, 1985), »Ukinuti smrtnu kaznu« (NIN, 1986) i »Izbori 2000 - ratnička kampanja« (2000, objavljen na veb sajtu).

Kolega Radulović je učestvovao svojim prikazima na brojnim domaćim i međunarodnim stručnim i naučnim skupovima, naročito intenzivno tokom 90-ih godina, kao što je Konferencija balkanskih zemalja o alkoholizmu i narkomaniji 1995. u Beogradu, stručni skup »Šta posle rata« 1995. u Beogradu, konferencije pod nazivom »Programi prevencije i edukacije o drogama« 1996. u Vašingtonu, San Francisku i Njujorku, te Konferencije »O tretmanu zavisnika« 1996. u Sofiji. Upravo se njegova poslednja profesionalna aktivnost ticala posete Vašingtonu u organizaciji američke NVO Freedom House iz Beograda na skupu eksperata na temu »Reforme sektora bezbednosti«, u kojem je bilo zapaženo njegovo izlaganje o reformi policije kod nas.

U vezi sa praktičnim angažovanjem u rešavanju pitanja bezbednosti, potrebno je reći da je Dragan već duže vreme bio aktivan u ekspertskom timu za izradu Zakona o policiji Republike Srbije (Liga eksperata), koji je pred usvajanjem u Skupštini Srbije.

Dragan Radulović bio je aktivan u izradi niza naučnih projekata, počev od onog iz 80-ih godina pod nazivom »Mladi i droga« Omladinskog istraživačkog centra Srbije. Istaći ćemo još one najnovije, najpre projekt u okviru KRS - nevladine organizacije, pod naslovom »Faktori rizika i otpora romske dece i žena u odnosu na trgovinu ljudskim bićima«. Ovaj projekat Dragan je koncipirao i uspešno vodio od samog početka.

Preko NVO Forum za etničke odnose radio je i na projektu »Terorizam i organizovani kriminal - izazovi bezbednosti u Zapadnom Balkanu« (naročito deo koji se tiče uloge policije).

Pri Ujedinjenim nacijama, tj. njenoj agenciji UN-Habitat započeo je rad na internacionalnom projektu »Bezbedniji

gradovi - izgradnja mreže preventivnih aktivnosti na planu sprečavanja i suzbijanja kriminala«. Vodio je posao koji se ticao bezbednosti sedam gradova iz Srbije. uvodno izlaganje na seminaru u okviru ovog projekta.

Iza Dragana Radulovića ostalo je, pored svega izloženog, više desetina uspešno odbranih diplomskih radova iz oblasti socijalne patologije, sociologije sporta i drugih socioloških disciplina.

Dragan je plenio svojim entuzijazmom, optimizmom i pedagoškim etosom kakav se retko sreće. Možda je najbolje tu njegovu plemenitu pedagošku i naučnu crtu opisala jedna studentkinja, saradnik na projektu koji je on vodio, rečima: »Dragan Radulović je studente lako i na zanimljiv način vodio kroz fakultet i kasnije kroz profesiju,

Duže vremena bio je uključen i u projekat Centra za ljudska prava iz Niša, u okviru kojeg je izučavao i izlagao temu »Odnos između policije i građana«, i održao ukazujući na šanse i greške, čineći pri tom da se osećamo zaštićeno, poštovano i voljeno«.

Draganova dela će ubuduće govoriti u njegovu ime našem umu, a onima koji sa njim dugo godina usko i uspešno saradivali, i srcu.

Velika mu hvala za sve što je učinio za sociologiju, za studente, za Filozofski fakultet, za integritet intelektualca i nauke u našem društvu.

Petar Opalić